

что эта конструкция может нам предложить разные смысловые смещения.

Ключевые слова: „mise en abyme”, диахроничное изучение, „новые романисты”, редупликация, семиотическое употребление, генезис понятия, типология рассказа, семантическая перегрузка, антитеза, эволюция термина.

Makieiev O. O. Research of construction „mise en abyme”: historiography of question

In this article we do the review of labours of prominent researchers of construction of „mise en abyme” with translation. At first work of Lucien Dällenbach, which gave the most exact description of this term. Research of Ricardou Jean, which created own definition of construction and examines it by some examples of „mise en abyme” in the problems of New Novel. Also we spare intent attention of labour of Sebastien Fevri, which compares a term in literature and in the cinema. He marked that this construction can us offer different displacements which quickly win in complication.

Key words: „mise en abyme”, diachronicle study, „new novelists”, reduplication, semiotics use, genesis of concept, typology story, semantic overload, antithesis, terme evolution.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.

УДК 821.161.2 „18-19”

В. М. Назарець

**ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ
ЖАНРОВО-РОДОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ПОСЛАННЯ**

Питання адресованої лірики і, зокрема, жанру поетичного послання в сучасному літературознавстві належать до числа дискусійних (праці О. Квятковського, Л. Гінзбург, І. Поплавської, Л. Кіхней, Є. Дмитрієва, А. Боровської, В. Румянцевої, І. Романової, С. Артёмової та ін.). Узагальнюючи спектр проблем, порушених російськими літературознавцями, можна констатувати, що до найбільш дискусійних питань жанрової теорії послання відносяться: 1) питання його родової належності; 2) жанрової специфіки; 3) побудови типологічних моделей жанрової організації послання. Мета розвідки полягає в систематизації та

узагальненні теоретичних рефлексій жанру послання в працях літературознавців XIX – XX століть.

1. Родова належність послання.

Починаючи вже з XVIII ст. теоретики жанру або доволі непевно визначали родову належність послання або ж намагалися й взагалі ігнорувати це питання. Літературні критики, які були зорієнтовані на поетику класицизму (І. Борн, І. Рижський та ін.), співвідносили послання з так званим дидактичним родом поезії, оскільки даний жанр використовувався поетами-класицистами найчастіше з дидактичною, повчальною метою. І. Левитський в „Курсі російської словесності” (Спб., 1812) вже протиставляв за ознакою родової належності епістолу та послання, першу з яких співвідносив із дидактичним, а друге – з ліричним родом літератури.

Проблематичність чіткого співвіднесення жанру послання з певним літературним родом полягає насамперед у специфічних особливостях його семантичного статусу. Віршована форма, якої може бути надано посланню, обумовлює його генологічний зв'язок із лірикою, водночас послання може існувати й у прозовій, і не лише художній, а й у формі звичайного побутового листа, що вказує на можливість його співвіднесення із епосом. Художня форма поетичного послання поряд із елементами епічної, сюжетно-розповідної манери може використовувати й елементи діалогічної комунікації між автором (адресантом) та його адресатом, що, в свою чергу, може зближувати жанр послання із драматургічною родовою формою побудови художнього твору. Про специфічну мікрородову природу художньо-семантичного буття жанру послання говорить, наприклад, російська дослідниця І. Поплавська, визначаючи його, як „складний ліроепічний жанр, який немовби перебуває не межі ліричного твору та прозового листа. У ньому тісно переплітаються ліричні, епічні та драматургічні елементи” [1, с. 118]. В одному з новітніх російських літературознавчих словників послання ідентифікується як ліричний жанр [2, с. 178], тоді як у більш ранньому в часі „Словнику літературознавчих термінів” за редакцією Л. Тимофєєва та С. Тураєва послання співвідноситься із поезією та публіцистикою [3, с. 270].

В сучасному російському літературознавстві, за невеликим винятком, майже не зустрічаються спроби теоретичного обґрунтування родової належності жанру послання. Більшість теоретиків уникає прямої відповіді на це питання, визначаючи, зазвичай, послання як літературний твір у формі віршованого листа. Родова невизначеність жанру послання до певної міри обумовлює й невизначеність його термінологічних дефініцій. Поряд із терміном „послання” досить часто вживається й інше понятійне означення – „епістола”, а інколи й – „віршований лист”. Значна частина дослідників не вбачає чітко окресленої понятійної різниці між цими термінами, вживаючи їх як синонімічні, зокрема

практика такого понятійного ототожнення стосується й багатьох літературознавчих словників [4; 5; 6]. Інші дослідники намагаються уникати подібної подвійної чи навіть потрійної синонімічної понятійної означеності, втім, теоретично це жодним чином не обґрунтовується (у цих випадках, як правило, найчастіше послуговуються терміном „послання”, який став свого роду універсальним і загальноновживаним). І лише в окремі частці досліджень, переважно тій, що ставить чітко визначені теоретичні цілі, зазначені дефініції вживаються як термінологічно виокремлені за тими або іншими теоретичними ознаками. Найчастіше термін „епістола” вживається у значенні архаїчної форми віршованого послання, що її практикували у XVIII ст. російські поетикласицисти, а віршований лист поряд із посланням та присвятою (а інколи й іншими поетичними жанрами, такими як ода та сатира) розглядають як генологічні форми більш загального поняття адресованої лірики.

Епізодично послання та епістола можуть розрізнятися й за іншими понятійними ознаками, як, наприклад, це робить О. Квятковський у своєму „Поетичному словнику”: „Послання – один з найстаріших жанрів монологічної поезії, великий твір, у якому поет, немовби розмовляючи із адресатом, висловлює свої думки з певного важливого питання. З античної літератури відоме подібне „Послання до Пізонів” Горация, яке є віршознавчим трактатом про поетичне мистецтво” [7, с. 220]; „Епістола – літературний твір, зазвичай віршований у формі листа, в якому викладаються погляди автора з приводу певного предмета; як літературний жанр епістола в Росії існувала з XVIII ст.” [7, с. 357].

2. Жанрова специфіка послання.

Питання жанрової специфіки послання є чи не найбільш дискусійним у сучасному літературознавстві. Вже О. Сумароков, російський поет та теоретик вірша XVIII ст., вважав епістолу гнучким жанром, стиль якого визначається особливостями його власного змісту. Жанрову невизначеність послання, його здатність легко пристосовуватися до генологічних ознак інших ліричних жанрів констатували майже усі теоретики епохи романтизму, більшість з яких виступали і як поети, засвідчуючи генологічні метаморфози жанру послання власною поетичною практикою. Жанровий універсалізм послання зауважують й сучасні російські літературознавці: „послання ніколи не вимагало чітко зафіксованої поетичної форми, адже воно могло бути сонетом і стансами, одою та епіграмою. Формальна жанрова ознака полягає лише у тому, що воно більшою чи меншою мірою імітує лист” [8, с. 97]. Здатність послання змінювати свій „жанровий вигляд”, пристосовуючи його до генологічних ознак інших поетичних форм, втім, зовсім не означає, що саме воно позбавлене чітких жанрових орієнтирів. Так, з одного боку, не заперечуючи здатність послання адаптуватися до

генологічних ознак інших ліричних жанрів, російська дослідниця Л. Кіхней, з іншого боку, чітко відмежовує у посланні власне його відмінні ознаки: „Якщо, враховуючи широкий спектр різних поглядів, усе ж спробувати сформулювати загальну жанрову характеристику послання, то у ньому, на наш погляд, вартувало б акцентувати такі аспекти. Послання – це віршований твір, розрахований на цілком певного реального адресата (індивідуалізованого або узагальненого), названого у самому тексті твору. Головною у посланні є настанова на „діалог” з адресатом на ту або іншу, актуальну для автора тему (предметом розмови можуть бути взаємостосунки кореспондентів, їхні життєві та творчі погляди, філософські, естетичні, суспільно-політичні проблеми)” [9, с. 19 – 20].

Як і Л. Кіхней, більшість теоретиків у ролі головної відмінної жанрової ознаки послання відмічають реалізований у його художній структурі фактор адресації, який створює відповідну, притаманну саме для даного жанру, комунікативну ситуацію: „Жанровою домінантою послання є комунікативна ситуація (її ознаки визначені Р. О. Якобсоном), що передбачає наявність „ідеального” співрозмовника, який стає alter ego автора. Така ситуація обумовлює особливий „інтимний” зміст і особливий код повідомлення, зрозумілий автору і адресату, „тіло листа” як різновид контакту і „особистісний” контекст послання. Незалежно від варіантів жанрової декларації (епістола, лист, власне послання), послання, як правило, містить пряме (називання) або опосередковане (вказівка адресата або адреса) авторське маркування жанру у заголовку” [2, с. 178].

Фактор адресації, на думку іншої дослідниці, А. Боровської „є жанрово визначальним, таким, що дозволяє провести межу між діалогічною лірикою і формами послання, присвяти і листа. Діалогічна поетика послання і суміжних жанрових форм передбачає емпатичний монолог, звернений до адресата. Формально адресація виявляється у заголовковому комплексі, в системі апелятивів, риторичних конструкцій та ін., тобто у такій естетичній організації, яка сугестивно впливає на конвенційно залучених слухачів. Діалогічна інтенція і супутня їй авторська емоційність виступають головними жанроутворюючими факторами, що організують структуру та словесну тканину адресованих поезій, як послань (з експліцитною адресацією), так і присвят (з імпліцитною адресацією)” [10, с. 17].

Діалогічна настанова, введена автором в художньо-комунікативну структуру його ліричного твору, виступає у ролі домінантної генологічної ознаки не тільки для жанру послання, а й для усієї адресованої лірики загалом. На думку Є. Дмитрієва, „адресовані жанри за усієї їхньої „гнучкості” майже не суміщуються з інтроспективними жанрами: любовною медитацією або елегією, навіть за наявності конкретного адресата. Основою любовних монологів є не настанова на спілкування, а рефлексія почуття ліричного героя, аналіз його

внутрішнього світу, який інколи реалізується опосередковано – через „сферу буття” іншого індивіда. Настанова на спілкування є основним формоутворюючим фактором, що організує структуру та словесну тканину адресованих жанрів. Їх зміст завжди „обернений” до адресата, зорієнтований на його сприйняття” [11, с. 321].

3. Типологічні моделі жанрової організації послання.

В теоретичних рефлексіях жанру послання сучасні дослідники намагаються не лише протиставити його в генологічному аспекті іншим ліричним формам, але й виокремити комплекс його внутрішніх, тобто жанроутворюючих ознак, тим самим пропонуючи ту або іншу типологічну модель жанрової організації послання. Теоретичні аргументи та базові принципи, з якими дослідники підходять до вирішення даної проблеми, дещо різняться. Як відомо, будь-яка типологічна модель жанру, як його узагальнена теоретична суть, у своїй першооснові усе ж таки спирається на конкретно-історичний матеріал, а точніше – на історичні видозміни та модифікації жанру, які з найбільшою певністю дозволяють виділити як факультативні, „необов’язкові”, так і домінуючі, „незмінні” його ознаки, що утворюють свого роду канон або, іншими словами, інваріантну модель жанру. Зрозуміло, що найбільш ідеальними, з точки зору „чистоти жанру”, будуть виступати такі історичні періоди його розвитку, в яких цей розвиток відбувався найбільш інтенсивно і оптимально. Саме такими логічними міркуваннями найчастіше мотивують дослідники характер та специфіку розроблюваних ними структурно-семантичних моделей жанру послання. Додатково ця теза аргументується також тим, що історичні періоди найвищого розвитку послання закономірно виявляються й найбільш дослідженими, а це, в свою чергу, створює сприятливий ґрунт для широких теоретичних узагальнень. Саме в такому теоретичному контексті вибудовує свою типологічну модель жанрової організації послання В. Румянцева: „складаючи модель послання ми керувалися дослідженнями літературознавців Б. Томашевського, Ю. Лотмана, М. Степанова, В. Грехнева, Ю. Стенніка, Л. Кіхней, Л. Гінзбург, Є. Дмитрієва, М. Гаспарова. Виявилось, що найбільш дослідженою формою послання є дружнє, причому переважно пушкінського часу, тому у нашій моделі знайшли відображення переважно ознаки дружнього послання. Зрештою ми отримали таку картину: а) жанроутворюючими ознаками послання виступають: автобіографічне „я”; звернення до адресата; домашня семантика. Послання – вільний перебіг думок, невимушена розмова; б) композиційним стрижнем послання є: композиційна свобода; гра на предметному та метафоричному значеннях образу; тематичні перебіги між реальним та ідеальним планами; стильова мішанина” [12, с. 22].

З дещо іншою історичною мотивацією до вирішення даної проблеми підходить С. Артємова, яка вважає, що найбільш

оптимальним для побудови типологічної моделі жанру послання є не романтичний, а класицистичний його літературний інваріант: „таким чином, для жанру ліричного послання притаманна чітка жанрова домінанта: настанова на діалог, створення ілюзії відокремленого від іншої аудиторії дискурсу. Домінанта визначає і структурні ознаки („носії жанру”) класицистичного послання. По-перше, це актуалізована у тексті (у ньому самому і / або в заголовковому комплексі) комунікативна ситуація „я – ти”, при цьому „персонажі” внутрішньотекстового епістолярного дискурсу – відправник листа і особливо його отримувач – вказані в тексті. Якщо адресат – реальна особа, то називається його ім'я, вказуються ініціали або подається інше (можливо, емфатичне, але обов'язково упізнаване ним самим) найменування. Якщо адресат послання узагальнений (поет, читач), то він персоніфікується і наділяється певними рисами, які відрізняють його від іншої читацької аудиторії. Якщо адресат умовний, то у посланні наголошується його „реальність” як співрозмовника і місце у духовному світі автора, адресат наділяється біографічними та психологічними характеристиками, отримує „тілесність” і можливість бути учасником ідеальної комунікації. В будь-якому випадку адресат наділений індивідуальною біографією (реальною або вигаданою), яка відрізняє його від інших й дозволяє об'єктивувати успішну комунікацію.

Друга структурна ознака послання – відправник і адресат завжди на межі умовно-літературного і реально-побутового контекстів. Текст послання завжди „мерехтить” на межі літературної умовності і побутової реальності.

Третя ознака жанру – інтимізація світу адресата і адресанта, відокремленість їх від іншої аудиторії. Відправником передбачено, що дискурс отримувача має той самий код, що й у нього – у співрозмовників має бути спільний код і „загальна пам'ять”, необхідні для успішної комунікації. При цьому дискурс послання інколи містить натяки, які залишаються незрозумілими для іншої читацької аудиторії; у такому випадку не закодовані імпліцитним адресатом факти стають додатковими маркерами адресації послання конкретній особі, яка має код для дешифрування” [13, с. 11].

Інший метод для побудови типологічної моделі послання обрала дослідниця творчості Й. Бродського І. Романова. Вона спробувала виділити жанроутворюючі ознаки послання з точки зору загальних закономірностей його структурно-комунікативної організації, без урахування літературної специфіки його історичного розвитку: „Через деяку розпливчатість жанрових ознак послання ми поставили перед собою завдання на основі емпіричних спостережень виділити більш конкретні структурні ознаки послання. До них відносяться: 1) наявність у назві або у самому тексті слова „лист” або його синонімів; 2) дистантна комунікація, за якої адресат не може безпосередньо сприйняти звернене до нього мовлення; 3) вказівка на письмову форму мовлення; 4) вказівка

на більш або менш конкретного адресата або звернення до нього; у ролі адресата можуть виступати людина, група осіб, літературний або міфологічний персонаж, певний предмет; 5) наявність апеляції до адресата або до інших сил у зв'язку із адресатом; 6) наявність образу адресанта; 7) вказівка на пряму і / або зворотню адресу; 8) вказівка на привід для написання послання.

Тематика послання, випадок, з приводу якого воно створюється, визначають тип послання і можливість його кореляції з іншими віршованими жанрами.

Серед виділених ознак 1-а, 2-а, 4-а, 6-а є структуроутворюючими, доміантними, інші – сукцесивними. Наявність або відсутність у вірші великої кількості ознак, включаючи в першу чергу доміантні, дозволяє віднести його до центру жанру або його периферії” [14, с. 21 – 22].

Отже, враховуючи моменти єдності та розбіжності в теоретичних підходах різних дослідників до побудови типологічної моделі жанрової організації послання, можна говорити про те, що у ролі доміантних ознак жанру виступають: 1) актуалізована у творі ситуація адресованості, настанови на діалог між автором (адресантом) та його адресатом; 2) обов'язкова зазначеність в тексті твору обох учасників діалогу, тобто як його відправника, так і його отримувача; 3) наявна у тексті специфічна комунікативна організація, розрахована на опосередкованість сприйняття змісту адресованого потенційним адресатом, відтак (через неможливість реального спілкування у фактичному часі) реалізована у вигляді уявного діалогу, який імітує безпосереднє, живе спілкування; 4) наявність у тексті (найчастіше у його заголовку) вказівок на пряму або приховану адресацію; 5) композиційна побудова тексту з опорою на використання форм „зверненого слова”.

Список використаної літератури

1. Поплавская И. А. Формирование теории жанра послания в русской эстетике и критике / И. А. Поплавская // Проблемы метода и жанра : Сб. статей. Вып. 13. / Отв. ред. Ф. З. Канунова. – Томск : ТГУ, 1986. – С. 104 – 119. **2. Поэтика** : словарь, актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко]. – М. : Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – 358 с. **3. Словарь** литературоведческих терминов : сост. Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев; ред. Л. И. Тимофеев, С. В. Тураев. – М. : Просвещение, 1974. – 509 с. **4. Краткая** литературная энциклопедия. – Т. 5. Мурари-Припев. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – 976 с. **5. Литературная** энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. – М. : НПК „Интелвак”, 2001. – 1600 стб. **6. Книгин И. А.** Словарь литературоведческих терминов / И. А. Книгин. – Саратов : Лицей, 2006. – 272 с. **7. Квятковский А. П.** Поэтический словарь / А. П. Квятковский; научный редактор И. Б. Роднянская – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 376 с. **8. Давыдова Т. Т., Пронин В. А.** Теория

литературы : [учебное пособие] / Т. Т. Давыдова, В. А. Пронин. – М. : Логос, 2003. – 232 с. **9. Кихней Л. Г.** Стихотворные послания в русской поэзии начала XX века: дисс... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 – „Русская литература” / Л. Г. Кихней; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1985. – 175 с. **10. Боровская А. А.** Жанровые трансформации в русской поэзии первой трети XX века: автореф. дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.01.01 – „Русская литература” / А. А. Боровская ; Астраханский государственный университет. – Астрахань, 2009. – 46 с. **11. Дмитриев Е. В.** Фактор адресации в русской поэзии XVIII – начала XX вв. : дис... доктора филол. наук : спец. 10.01.01 – „Русская литература” / Е. В. Дмитриев; Международный независимый эколого-политологический университет. – М., 2004. – 348 с. **12. Румянцева В. Н.** Поэтика послания в структуре стихотворного фельетона середины XIX века / В. Н. Румянцева // Вестник ОГУ. – 2008. – №11. – С. 22 – 26. **13. Артемова С. Ю.** Лирическое послание в литературе XX века : поэтика жанра : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.08 – „Теория литературы” / С. Ю. Артемова; Тверской государственный университет. – Тверь, 2004. – 18 с. **14. Романова И. В.** Поэтика Иосифа Бродского : лирика с коммуникативной точки зрения : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 – „Русская литература” / И. В. Романова; ГОУ ВПО „Смоленский государственный университет”. – Смоленск, 2007. – 44 с.

Назарець В. М. Теоретичні питання жанрово-родової належності послання

У статті систематизовано та узагальнено теоретичні рефлексії жанру послання в працях українських та російських літературознавців XIX – XX століття. Аналізується специфічна міжродова природа художньо-семантичного буття жанру послання, його здатність вступати в художню взаємодію з іншими ліричними жанрами. Досліджено дискусійні питання визначення жанрово-родової належності послання, термінологічні проблеми співвіднесення жанру послання з епістолою та віршованим листом. Характеризуються домінантні та факультативні ознаки, які визначають жанрову специфіку послання.

Ключові слова: поетичний рід, ліричний жанр, послання, епістола, діалогічна організація, адресат.

Назарець В. Н. Теоретические вопросы жанрово-родовой принадлежности послания

В статье систематизируются и обобщаются теоретические рефлексии жанра послания в работах украинских и российских литературоведов XIX – XX века. Анализируется специфическая межродовая природа художественно-семантического бытия жанра послания, его способность вступать в художественное взаимодействие с другими лирическими жанрами. Исследуются дискуссионные

вопросы определения жанрово-родовой принадлежности послания, терминологические проблемы соотнесения жанра послания с эпистолой и стихотворным письмом. Характеризуются доминантные и факультативные признаки, которые определяют жанровую специфику послания.

Ключевые слова: поэтический род, лирический жанр, послание, эпистола, диалогическая организация, адресат.

Nazarets V. M. Theoretical problems of the message genre gender belonging

The theoretical reflections of the message genre in the works of Ukrainian and Russian specialists in literature of XIX – XX centuries are systematized and summarized. The specific inter-gender nature of the artistic semantic of the message genre being and its suitability to interact with other lyrical genres are analysed. The debatable problems of the message genre and gender belonging, terminological problems of the message genre with epistle and versified letter correlation are investigated. The dominant and facultative characteristics, which determine the message genre specific are characterised.

Key words: poetic gender, lyrical genre, message, epistle, dialogic organization, addressee.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2012 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Галич О. А.

УДК 82. 0

Д. С. Тищук

**АСОЦІОНІМ ЯК ТРОП:
СПЕЦИФІКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРИРОДИ**

Стан розвитку сучасної літературознавчої науки детермінується всеохопністю інтерференції сентенцій інших наукових дисциплін, що робить характер досліджень в континуумі белетристики більш науковим, глибоким, довершеним. Показовим в окресленому вище контексті є дослідницький дискурс асоціоніма, тропа метафоричної природи з потужним проявом публіцистико-соціального елемента. Глибинне занурення в теорію асоціонімності в цілому засвідчує закономірну зміну вектору досліджень вчених-літературознавців від тяжіння до нонсенсу до